

AZ ÜGYVIVŐ SAJTÓKAPCSOLATA. BERNARD GWERTZMAN ESETE A MAGYAR HÍRSZERZÉSSEL

Pál István

Összefoglaló:

Miután 1963-ban a legfontosabb nyugati-európai országok többsége nagyköveti szintre emelte a diplomáciai viszonyt a Magyar Népköztársasággal (MNK), Radványi János washingtoni ügyvivő arra a (lehetetlen) feladatra vállalkozott, hogy egyidejűleg közvetítsen a vietnámi háború hadviselő felei között és érje el a magyar–amerikai kapcsolatok helyrehozatalát. Céljai elérésében számított az államszocializmus iránt valamelyest megértő / kevésbé ellenséges amerikai újságírók fiatal generációjára, amelyet pl. Bernard Gwertzman képviselt. Ám amint kiderült, hogy Péter János külügyminiszter rendezési tervét Ho Si Minh egyáltalán nem támogatja, az ügyvivő kiábrándult az államszocialista rendszerből, és átállt az Egyesült Államokhoz. Ez pedig akár azt is jelenthette, hogy a legfontosabb sajtókapcsolat felhasználása időközben más irányt vett...

Kulcsszavak: vietnámi háború, közvetítő, Radványi-ügy, Magyarország imázsa, hírszerzés

Abstract:

Shortly after the majority of the most important Western European states had elevated the diplomatic relations to the Hungarian People's Republic to ambassadorial level, Janos Radvanyi, charge d'affaires in Washington, undertook the (impossible) mission that he would mediate between the belligerents of the Vietnam War and reconstitute American-Hungarian relations. For this purpose, he relied on the more understanding / less hostile American journalist of the younger generation that was represented by Bernard Gwertzman. But as soon as it was unfolding that Ho Chi Minh did not at all support the peace settlement plan devised by Foreign Minister Janos Peter, the chargé d'affaires disenchanted the state socialism and defected to the United States. It could have just as well meant that the role of the most important press contact was taking another direction...

Keywords: Vietnam War, mediator, Radvanyi-affair, the image of Hungary, intelligence

Bevezetés

1963 áprilisában „Váradí” (Varga István sajtóattasé és külpolitikai referens)¹ kapcsolatba került a Washington Evening Star két munkatársával:² Edward Prima belpolitikai és Bernard Gwertzman külpolitikai szerkesztővel.³ Varga István (rendőr főhadnagy)⁴ és a fiatal riporter onnantól szinte heti rendszerességgel találkoztak, számtalan rövidebb-hosszabb beszélgetésre, több munkaebédre, illetve egyszer vacsora-meghívásra is sor került. Varga szerint a helyzet alakulásában mindvégig jelentős szerepet játszott, hogy Gwertzman a délelőttjét szinte mindig a State Department (SD, az amerikai külügyminisztérium) sajtószobájában töltötte. A kapcsolat augusztus–szeptember folyamán érte el a csúcspontot, amikor az utazási korlátozások körüli vita és a magyar–amerikai búzavásárlási tárgyalások voltak az USA és a Magyar Népköztársaság (MNK) viszonyának napirendi pontjai. Az újságíró ekkor minden alkalmat megragadott, hogy kikérje Varga attasé véleményét, ugyanakkor bírálta a SD által a magyarországi utazási korlátozásra adott válasz hangnemét, a sajtótájékoztatókon vitába szállt a SD és a Pentagon (az amerikai védelmi minisztérium) illetékeseivel. Gwertzman a *New York Times* vagy a *New York Herald Tribune* szerzőitől eltérően sokkal inkább elfogadta a hivatalos álláspontot, miszerint a nehézségek legnagyobb része az időjárás számlájára írható. Magyarországról egyébiránt sem jelent meg olyan írása, amely ellen a követség kifogást emelhetett, még ha értelmezései messze nem tükrözték a MNK hivatalos álláspontját. Magyarország a búzavásárlási tárgyalásokkal összefüggésben került előtérbe az újságírónál, miután a szerződést gyorsan sikerült tető alá hozni. Az újságíró többször is kifejezésre juttatta, hogy különös szimpátiával viseltetik Magyarország irányában, de különösen Kádár János MSZMP első titkár vezetési stílusa iránt érdeklődött. Gwertzman 1964 elején kelet-európai körutazásra készült, amelynek elmondása szerint Magyarország lesz a csúcspontja. Varga ezt óvatosan bátorította, miközben a budapesti úthoz segítséget ígért neki. A bolgár kulturális és sajtóattasé nem volt jó véleménnyel az újságíróról, a CIA emberének tartotta, de a főhadnagy lengyel kollégájának is volt már kellemetlen tapasztalata a tudósító

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) – XIX – J – 1 – j – USA 1945–1964 – 2-es d. 13.) tétel – 005330 – 810/1963. Szt. – Tárgy: Beszámoló a Washingtoni Követség munkájáról. – Washington, 1963. VI. 24. 887–889.

² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTTL) – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – 12/10 ”A” 1963. számú jelentés. – Tárgy: Bernard Gwertzman-nal való kapcsolatról. – Jelentés. Washington, 1963. XII. 9. 20.

³ Gwertzman, Bernard (2016): *My Memoirs. Fifty Years of Journalism from Print to the Internet*. XLibris Publishers, Bloomington. 28.

⁴ Ilkei Csaba (2018): *Újságírók, szerkesztők, sajtómunkások és az állambiztonság*. II. kötet. Szerzői kiadás, Budapest. 80.

viselkedéséről. Ti. 1963 júniusában – az 1954-es Genfi Konferencia határozatai betartásának ellenőrzésére India, Kanada és Lengyelország részvételével megalakított ICC (International Control Commission – Nemzetközi Ellenőrző Bizottság)⁵ – egyik lengyel képviselője szigorúan bírálta az amerikai külpolitikát, mire Gwertzman írásában a Kongresszus nézetét kezdte szajkózni, hogy az ún. MFN (most favored nation – legnagyobb kereskedelmi kedvezmény) Lengyelországra való kiterjesztése kapcsán nem hagyható figyelmen kívül a fenti tendencia. A lengyel állambiztonsági szolgálat mindezt számontartotta, de Gwertzmant egészében ők sem tekintették ellenségesnek. Varga szerint az újságírótól kapott értesülések pontossága ráadásul arra utalt, hogy jó viszonyt tart fenn a State Department kelet-európai osztályával. A sajtóattasé egyben jelezte, hogy Gwertzman személyének értékelésénél figyelembe kell venni, hogy amerikai állampolgár, ami nézeteiben is erőteljesen tükröződik. A fiatalabb nemzedék tagjaként mérsékeltbb álláspontot képviselt, széles körű műveltségéhez a marxizmus ismerete is hozzátartozott.⁶ Gwertzman kelet-európai szakirányon szerzett diplomát, tárgyalóképesen beszélt oroszul,⁷ pár évvel azelőtt diákként egy hónapos tanulmányúton vett részt a Szovjetunióban. A rezidentúra nem gondolt a beszerzésére, mert nem volt rendszeres az érintkezés, mégis komoly jelentőséget tulajdonított a magyarországi látogatásnak. Varga azt kérte a Központtól – a Belügyminisztérium III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökségtől⁸ –, hogy minden kövessenek el azért, hogy Gwertzman kedvező benyomásokkal térhessen haza. A meggyőzés folyamatának viszont természetesen kellett tűnnie, hogy Gwertzman ne érezze a személyére irányuló figyelmet.⁹

A szerző felvetése

Bár a két magyar hírszerzőszolgálat, a BM III/I. Csoportfőnökség és az MNVK2 (Magyar Néphadsereg Vezérkari Főnökség 2. Csoportfőnöksége) a szovjet állambiztonság iránymutatása szerint kiemelten

⁵ Kemény János (2020): *Vietnám háborúi és békeje 1945-től napjainkig*. Nemzeti Köszolgálati Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, Budapest. 32–33.

⁶ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – 12/10”A” 1963. számú jelentés. – Tárgy: Bernard Gwertzman-nal való kapcsolatáról. – Jelentés. Washington, 1963. XII. 9. 20–23.

⁷ Gwertzman, Bernard: i. m. 4–9.

⁸ Tóth Eszter (2013): A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete 1945–1990. In: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – LHarmattan Kiadó, Budapest. 413.

⁹ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – 12/10”A” 1963. számú jelentés. – Tárgy: Bernard Gwertzman-nal való kapcsolatáról. – Jelentés. Washington, 1963. XII. 9. 23–25.

foglalkozott a harmadik világbéli országok és a nyugati hatalmak tömegtájékoztatásának befolyásolásával és eltérítésével,¹⁰ a washingtoni rezidentúra azért mondott le Gwertzman beszervezéséről, mert Radványi János kisajátította a kapcsolattartást. Az ügyvivő az újságíró felhasználásával a szovjet elvárásokat túl az országimázst szerette volna javítani, amely eredendően a magyar–amerikai kapcsolatok nagykövetségi szintre emelésének előmozdítását szolgálta. Radványi ennek érdekében is (ön)tevékeny közvetítői szerepet vállalt a vietnámi háború hadviselő felei között, ám a törekvés kudarca előbb személyes sértődéshez, majd az átállásához vezetett. Noha bizonyítani nem tudjuk, nem kizárt, hogy Radványi meggyőzésében Bernard Gwertzman is közreműködött.

Az utazás előkészítése

1964 első napjaiban a MNK washingtoni követsége megkapta Bernard Michael Gwertzman vízumkérő lapját. Az újságíró, aki 1935. május 2-án született New Yorkban, a 2307 Pennsylvania Avenue, N. W. 37, Washington D. C. cím alatt élt. Gwertzman március 16-tól 20-ig a Hotel Royalban készült megszállni, mielőtt továbbmenne Prágába. A 7 hetes kelet-európai körút égisze alatt Bulgária kivételével valamennyi európai szocialista országot fel kívánta keresni, a leghosszabb tartózkodást a Szovjetunióban tervezte. Varga január 8-án együtt ebédelt az újságíróval, akinek felajánlotta, hogy „Róna János” (Révész József),¹¹ az MTV (Magyar Televízió) külpolitikai kommentátora, a budapesti útja során a segítségére lesz. A titkos munkatárs közreműködésére a MÚOSZ (Magyar Újságírók Országos Szövetsége), a Fészek Klub, a Budapesti Táncszínház és a MTV felkeresésében számítottak. Varga igyekezett hangsúlyozni, hogy a vendég nem kap minden pillanatban kíséret, ugyanakkor nem akarta zsúfolttá tenni a négynapos látogatását. Az újságíró viszont maga igényelte a segítséget, miközben az idő rövidségére való hivatkozással a hivatalos és a baráti támogatásért is köszönetet mondott.¹² „Szántó” (Szőke Béla osztályvezető) is úgy látta, hogy legalább a társadalmi kapcsolat szintjéig el kellene jutni az Evening Star munkatársával, de még nem volt tiszta, hogy meddig lehet a közeledésben elmenni.¹³ A BM ké-

¹⁰ Borvendég Zsuzsanna (2015): Újságírók a Kádár-rendszer titkosszolgálatában. *Szakmai Szemle*, 14. évf. 2. sz. 14–31.

¹¹ Nagy András (2020): *Halálos együttérzés. A „magyar kérdés” és az ENSZ 1956–1963.* Kossuth Kiadó – Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Budapest. 445.

¹² ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – 1/12 -”A”- 1964. számú jelentés. – Tárgy: B. M. Gwertzman ügye. – Jelentés. Washington, 1964. I. 4. 26–29.

¹³ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – III/12 sz. utasítás ”A”-tól. – Zalai elvtársnak! Washington. – Tárgy: Gwertzman ügye. – Budapest, 1964. II. 5. 33.

résére a KGB 1964. március 13-án arra figyelmeztetett, hogy az amerikai sajtómunkás szovjetellenes beállítottságú, ti. 1959. augusztusi látogatása során szamizdat irodalom terjesztésével kísérletezett.¹⁴ Gwertzman emlékirata nem tesz említést erre irányuló próbálkozásról, de az ottani zsidóság elnyomása, a vallás gyakorlásának ellehetetlenítése és az Izraelbe való utazási és kivándorlási tilalom miatt ellenszenvvel viseltetett a Szovjetunió iránt.¹⁵ Ti. Hruscsov hatalomra jutásától Moszkva egyre hangsúlyosabban az arab országok szövetségét kereste, amivel párhuzamosan megindult a zsidó származású értelmiségiek háttérbe szorítása, valamint a magasabb tisztségeket betöltő személyek tömeges lemondatása.¹⁶

Gwertzman nem sokkal elutazása előtt a National Press Club (Országos Sajtóklub) épületében megköszönte Varga segítségét, aki finoman megjegyezte, hogy ennek őszinteségét majd művei alapján bírálja el. (Az újságíró cikkeit a *Washington Evening Start* régi példányainak elérhetlensége és archívumhoz való hozzáférés anyagi korlátai miatt sajnos nem vizsgálhattuk!) Az egyébként nőtlen Gwertzman többször is érdeklődött a pesti nőkről, mire Varga csupán más külföldiek véleményét idézte, amihez csak annyit tett hozzá, hogy később megbeszéljük. A főhadnagy ekkor indítványozta, hogy a társszerv, a III/II. (Kémelhárító)¹⁷ csoportfőnökség összehozhatna egy-két hölgyet az újságíróval, a közeledésük azonban nem sugallhat rámenősséget, és a megnyerő külsőn túl bizonyos műveltség és nyelvtudás is kívánatos. Az újságíró és „Isorche” (Marton Endre, 1955-ös letartóztatása előtt az AP amerikai hírügynökség budapesti irodavezetője, akivel 1967-ig beszervezés céljából foglalkozott az állambiztonság)¹⁸ rendszeres munkakapcsolatban volt, így felmerült, hogy sőtétén – azaz tudtán kívül – őt használják fel Marton tanulmányozására. A washingtoni rezidentúra nem sokkal később lemondott az elképzelésről,¹⁹ ugyanis Earl Voss kormányzati szerepvállalásával egy időben Gwertzman lett az *Evening Star* külügyminisztériumi tudósítója.²⁰

¹⁴ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – 62/9-1149/64 – Válasz Moszkvából a 67/9-630/64-es szolgálati jegyre. – Budapest, 1964. III. 13. 35.

¹⁵ Gwertzman, Bernard: i. m. 16–19.

¹⁶ Govrin, Yosef (1998): *Israeli – Soviet Relations 1953–1967. From Confrontation to Disruption*. Routledge, London. 98–101.

¹⁷ Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián (2008): *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990*. Budapest, 1956-os Intézet – Corvina. 64.

¹⁸ Kati Marton (2010): *A nép ellensége. Családom regénye*. Corvina, Budapest. 232.

¹⁹ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – 2/23 – „A”- 1964. számú jelentés. – Tárgy: Bernard Gwertzman ügye. – Jelentés. Washington, 1964. II. 6. 41–42.

²⁰ Gwertzman, Bernard: i. m. 43.

A tapasztalatok értékelése

1964. május 12-én Varga és „Fekete” (Radványi János ügyvivő)²¹ együtt ebédelt az újságíróval. Mint kiderült, Gwertzman nem hívta fel Révész, ugyanis Barcs Sándor, a Magyar Távirati Iroda elnöke,²² és a Külügyminisztérium (KÜM) részéről minden támogatást megkapott, így további segítség már felesleges lett volna. Jones ideiglenes amerikai ügyvivő kedvezőnek mondható tájékoztatást adott a magyarországi helyzetről, ugyanakkor Shelton tanácsos személye tette rá a legnagyobb benyomást. Az utóbbi nemcsak kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezett, de a főváros szórakozóhelyeit is alaposan ismerte, amelyek egyikébe közösen ellátogattak. Az amerikai követségen egyébként megmutatták neki azt a fotóalbumot, amelynek fényképein a titkosrendőrség autói és emberei láthatók az épület körüli utcákban. A magyar elhárítás – a III/II-1-es osztály²³ – megnyilvánulásait a diplomáciai stáb rendszeresen rögzítette, ugyanakkor megsúgták neki, hogy az anyag Washingtonban is megtekinthető. Squire magyar előadó azonban jelezte, hogy az összes fénykép az SD biztonsági részlege, az Office of Security²⁴ tulajdona. Az újságíró egyben hozzátette, hogy az USA bukaresti külképviseletén is látott egy hasonló gyűjteményt. A cikkei döntően az amerikai követségek hivatalos álláspontját közvetítették, ugyanis az idő rövideje miatt arra törekedett, hogy minél alaposabban megismerje a diplomaták egyéni tapasztalatait és helyzetértékeléseit. Gwertzman úgy látta, a budapesti amerikai követség egyike azoknak, amelyek a leginkább realista álláspontot képviselték a fogadó országgal kapcsolatban, amit saját tapasztalata is megerősített. A SD Kelet-Európa-szakértői is valósnak minősítették írásait. Radványi személy szerint is úgy látta, hogy az amerikai sajtóban Gwertzman szól a leginkább tárgyyszerűen Magyarországról. A látogatás óta közlékenyebb lett Vargával, bár tartotta magát a valamit valamiért elvéhez. Az utolsó két héten a magyar-amerikai kapcsolatokról adott olyan értesülést a forrás megjelölésével, amit Radványi a KÜM felé jelentett. Edgar Prima is úgy vélekedett, hogy Gwertzman utazása sikeres volt, amely emelte az újságíró presztízsét.²⁵ Ő azonban mégsem volt teljesen elégedett, ugyanis a SD nem járult hozzá, hogy interjút készítsen az USA követségére

²¹ Pál István (2018): Egy visszautasíthatatlan ajánlat? Tézisek egy elmaradt hazatérésről. *Arc és álarc*, III. 1. sz. 60.

²² Simándi Irén (2012): *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1945–1948*. Gondolat, Budapest. 194–199.

²³ Ungváry Krisztián (2009): A Kádár-rendszer kémelhárítása. In: *Kádárizmus – mélyfűrésők*. (szerk.): Tischler János. 1956-os Intézet, Budapest.

²⁴ Booth, Robert David (2014): *State Department Counterintelligence. Leaks, Spies and Lies*. Dallas, Brown Books Publishing Group, Dallas. IX–XIII.

²⁵ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – 3/16 – ”A” – 1964. számú jelentés. – Tárgy: Bernard Gwertzman ügye. – Jelentés. Washington, 1964. V. 13. 48–50.

menekült Mindszenty József hercegprímással.²⁶ „Virág” (Polgár Dénes újságíró, 1960-tól 1964-ig a Magyar Távirati Iroda [MTI] washingtoni tudósítója)²⁷ az Evening Star munkatársával kapcsolatban arra figyelmeztetett, hogy „politikailag Gwertzman a sablonos amerikai álláspontot képviseli és nem tudtam megállapítani, hogy különösebben szimpatizálna velünk, de a normális kereteken túlmenő ellenséges magatartást sem tapasztaltam”.²⁸ Gwertzman példátlan gyorsasággal jelentette Nagy Sándor Sztálin-díjas író és társai letartóztatását, akik Kádár János megbuktatására próbálták felszólítani az MSZMP tagjait egy az albán nagykövetség által összeállított pamflettel.²⁹ Polgár úgy látta, hogy Gwertzman a szocialista országok szakértőjeként szeretne magának nevet szerezni, így szívesen elfogadna egy újabb magyarországi meghívást. A Washington Evening Star, a déli és kora délutáni megjelenéstől függetlenül, a tekintélyes politikai napilapok közé tartozott. Polgár a beszélgetéseik nyomán arra a következtetésre jutott, hogy vitapartnerét a SD illetékesei rendszeresen tájékoztatják a keleti blokk helyzetéről.³⁰

Vietnám, Dominika és a magyar–amerikai kapcsolatok

„Kóródi” (Kiss Csaba, az új MTI tudósító)³¹ is úgy érezte, hogy Gwertzman az átlagosnál jobb összeköttetésekkel bír a State Departmentben, ahol a sajtórészlegen túl behatóan ismeri a szovjet és kelet-európai referatúrát. A zártkörű tájékoztatókon és Dean Rusk külügyminiszter bizalmasai számára tartott értékeléseiben is állandó vendégként tűnt fel. Az újságíró ekkor már az esküvőjére készült, menyasszonya a SD sajtóosztályán dolgozott. Gwertzman havi 1200 dollár körül keresett, ugyanakkor mellékjövedelemre tett szert a folyóiratok vagy az *Encyclopaedia Britannica* számára végzett munkából. Az 1965-ös kiadáshoz ő írta a Brezsnjevről és Kosziginről szóló passzusokat. Kiss szerint Gwertzman bizonyos megszorításokkal hajlandó volt az általa megismert diplomácia elképzelésekről és főleg értékelésekről beszélni. Az Evening Star munkatársa május közepén magyarországi utazásra készült, ahol a BNV (Budapesti Nemzetközi Vásár) alkalmából Kállai Gyulával, a Minisz-

²⁶ Gwertzman, Bernard: i. m. 52.

²⁷ Ilkei Csaba: i. m. 49–54.

²⁸ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – BM III/I Csfség 1-A alosztály. – Tárgy: Bernard GWERTZMAN – JELENTÉS. Budapest, 1964. XI. 11. 53.

²⁹ Tabajdi–Ungváry: i. m. 329–341.

³⁰ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – BM III/I Csfség 1-A alosztály. – Tárgy: Bernard GWERTZMAN – JELENTÉS. Budapest, 1964. XI. 11. 53–54.

³¹ ÁBTL – 3. 2. 5 – O – 8 – 087/3/2 – 15 – OD – 10061 – Washingtoni Magyar Követség – 1/25 – „A”-1965. számú jelentés. – Tárgy: A washingtoni külképviselet személyi állománya. /1965. január 27-i helyzet/. – Jelentés. Washington, 1965. I. 27. 28–30.

tertanács elnökével,³² vagy Kádár Jánossal szeretett volna interjút készíteni.³³ 1965. május 1-én Gwertzman és menyasszonya együtt vacsorázott az MTI washingtoni tudósítójával, ám két telefonbeszélgetés is megszakította az estet. Az újságíró a SD sajtóosztálya és egy megnevezett latin-amerikai előadója arról tájékoztatta, hogy újabb amerikai erők szálltak partra a Dominikai Köztársaságban. Gwertzman túlzás-ként értelmezte az újabb erődemonstrációt, mivel az USA valódi érdekének megfelelő demokratikus és egyben antikommunista rendszer létrehozatalára az amerikai katonai beavatkozással még kevesebb volt az esély, mintha az egy népfelkeléssel születik. Juan Bosch az amerikai felfogással összhangban ő maga is túlságosan is baloldalinak tartotta, ám megítélése szerint a Trujillo elleni mozgalom elismert résztvevői közül lehetett volna hiteles vezetőt találni. A döntést Lyndon B. Johnson elnök a State Department megkerülésével hozta, az ugyanis egyértelműen Thomas C. Mann – a latin-amerikai ügyekért felelős külügyminiszter-helyettes³⁴ – gondolkodását tükrözte. Ti. Mann úgy tájékoztatta Johnsont, hogy sem a Dominikai Köztársaságban, sem külföldön nem kell ellenállásra számítani.³⁵ 1965. április 24-én polgárháború tört ki Santo Domingóban Juan Bosch, a Dominikai Köztársaság első szabadon választott elnökének és Joaquín Balaguer, az 1961-ben meggyilkolt Trujillo közvetlen utódának hívei között. Az előbbi uralmát az utóbbi puccs révén döntötte meg, ekkor azonban mindkét politikus elmenekült az országból. J. Edgar Hoover ekkor utasította az FBI Puerto Ricó-i kirendeltségét a San Joséban rejtőzködő Bosch 24 órás lehallgatására, akit egyértelműen kommunis-taként könyvelt el. Hoover a Johnsonnal folytatott április 28-i beszélgetésén mélységes aggodalmának adott hangot a nyugati féltekén erősödő kubai befolyás miatt, mire az elnök 400 tengerészgyalogost küldött a szigetre. Másnap orvlövészek tüzet nyitottak az USA Santo Domingó-i nagykövetségére, így Johnson újabb ezer fős erősítést rendelt az első kontingenshez, végül a 18. légideszant hadtestet is útnak indította. Ezzel egy időben Hoover összegyűjtötte a spanyolul legjobban beszélő ügynökeket, akiket Legal Attaché (jogi attasé) minőségben kihelyezett az USA nagykövetségére. Balaguert beszervezték, majd visszaküldték Santo Do-

³² Izsák Lajos – Pölöskei Ferenc – Romsics Ignác – Szerencsés Károly – Urbán Aladár (1993): *Magyarország miniszterelnökei, 1848–1990*. Cégér Kiadó, Budapest. 214–216.

³³ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – 1/6 -”A”- 1965. számú jelentés. – Adta: Kóródi – Vette: Hegedűs – Idő: 1965. május 4 – Tárgy: Információ Bernard Gwertzman amerikai újságíróról. – Jelentés. Washington, 1965. V. 4. 55–57.

³⁴ Pál István – Szilágyi Ágnes (2021): Párbeszéd az ENSZ-ben. Adalékok a Magyarország és Costa Rica közötti kapcsolatfelvétel történetéhez. *Világtörténet*, 11. (43.) évf. 3. sz. 377.

³⁵ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – 5/3 -”A”- ”T”- 1965. számú jelentés. – Adta: Kóródi tm. – Vette: Hegedűs – Idő: 1965. május 4 – Tárgy: Információk a vietnami és a dominikai helyzetről. – Jelentés. Washington, 1965. V. 4. 59–60.

mingo-ba, hogy a zavargások lecsillapodásával párhuzamosan megrendezendő választáson ő legyen Washington embere. A képviselőjelöltekről személyesen Hoover döntötte el, hogy ki kommunista, és ki nem. Balaguer megnyerte a választást, egészen 1987-ig ő irányította az országot.³⁶ A Kiss és Gwertzman közötti nézetkülönbség a vietnámi háborúval összefüggésben lett igazán szembetűnő. Az újságíró azt hangoztatta, hogy a közvetítéssel folytatandó béketárgyalásra a Kínai Népköztársaság (KNK) merevsége miatt nem igazán lát valós esélyt. Johnson hajthatatlanságát a politikai retorika részének tekintette, mert miközben a katonai vezetők erőszakosabb fellépést szorgalmaztak – az USAF (United States Air Force – az amerikai légierő) nem befolyásolni, hanem megtörni akarta az észak-vietnámiak harci morálját³⁷ –, csökkent a légi támadások intenzitása. A State Department több javaslatot tett a békés rendezésre, valamint az USA tekintélyét megőrző megoldásra, amit Johnson meglehetősen durva kifejezésekkel elutasított. Az elnököt alaposan felbőszítette az adminisztráción belüli ellenállás, amit minden eszközzel le akart törni. A szenátorok nem jelentettek komolyabb gondot, mert mindegyikük ellen volt valamilyen aduja, viszont a fiatal értelmiség és az egyetemi hallgatók körében megnyilvánuló tiltakozás sokkal inkább felháborította.³⁸ Az amerikai közvéleményben a háború támogatottsága ekkor még 75%-os szinten állt, a társadalom többsége a nehézségek miatt a délkelet-ázsiai beavatkozás ellenzőit hibáztatta, azonban senki nem számolt igazán a konfliktus elhúzódásával.³⁹ A szenátus 1966-tól kezdte megkérdőjelezni a Vietnám-politikát, amikor William Fulbright, a Külügyi Bizottság elnöke egyre többször tartott kritikus hangvételű meghallgatásokat, amiért Johnson árulónak tartotta, leváltását azonban nem sikerült elérnie.⁴⁰ Az elnök stílusára ugyanakkor valóban a nyomdafestéket nem tűrő verbális megnyilvánulások, a politikájával szemben megfogalmazott bírálat durva elutasítása, a munkatársak és tisztviselői kar irányában pedig hol megalázó, hol atyáskodó attitűd volt jellemző.⁴¹ Gwertzman helyzetértékelésén az idő túllépett, megérzései közül talán az volt a leginkább helytálló, hogy a vietnámi háború következtében a kelet-nyugati közeledés megtorpant, így a magyar–amerikai kapcsolatok rende-

³⁶ Weiner, Tim (2013): *Ellenség az egész világ. Az FBI története*. Gabo Kiadó, Budapest. 313–325.

³⁷ Kemény János: i. m. 80–86.

³⁸ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – 5/3 -”A”- ”T”- 1965. számú jelentés. – Adta: Kóródi tm. – Vette: Hegedűs – Idő: 1965. május 4 – Tárgy: Információk a vietnámi és a dominikai helyzetről. – Jelentés. Washington, 1965. V. 4. 60–61.

³⁹ Dallek, Robert (1998): *Flawed Giant. Lyndon Johnson and His Times*. Oxford University Press, New York. 340–342.

⁴⁰ Karnow, Stanley (1983): *Vietnam. A History*. Viking, New York. 486.

⁴¹ Gould, Lewis L. (1993): *1968: The Election That Changed America*. Ivan R. Dee, Chicago. 7–15.

zése már korántsem tűnt annyira esélyesnek, mint egy pár hónappal korábban.⁴²

Az 1965-ös budapesti út

Gwertzman a BNV amerikai pavilonjának megnyitóján véletlenül futott össze Révész Józseffel, az viszont nem került szóba egyikük részéről sem, hogy Révészt a MNK követsége ajánlotta az újságíró figyelmébe. A beszélgetéseik során kiderült, hogy Gwertzman időnként meghívást kapott televíziós panelekbe, amit már csak az 50 dolláros tiszteletdíj miatt is szívesen vállalt. Ugyanakkor aggodalmát fejezte ki, hogy Ho Si Minh jóindulata nélkül a háború az idők végezetéig is eltarthat, ugyanis az amerikai részvétel jóvoltából Saigon helyzete megszilárdult, a buddhista vezetők egy része is hajlandó volt együttműködni.⁴³ A dél-vietnámi rendszer a valóságban semmivel sem mutatott nagyobb stabilitást, ugyanis a szigorú korlátozó intézkedések ellen tiltakozó katolikus és buddhista közönség megmozdulásai kiszámíthatatlanná váltak, ráadásul a helyi katonai elit tagjai között sem volt nézetazonosság, ami az ismétlődő puccskísérletekben is tükröződött.⁴⁴ Gwertzman a vietnámi háború magyar megítélésével láthatóan nem foglalkozott. Az Újságíró Klubban inkább csak udvariasságból figyelte "Petres" (Lehel Miklós),⁴⁵ az MTI Vietnamban járt tudósítója és Donald Snyder, a New York Times munkatársa, a III/I. Csoportfőnökség beszerzési jelöltje,⁴⁶ között zajló vitákat. Gwertzman ugyanakkor elújságolta: ő már 1964 tavaszán Hruscsov népszerűségének hanyatlásáról írt,⁴⁷ míg a CIA szokásos havi jelentésében még az SZKP (Szovjetunió Kommunista Pártja) főtitkárának töretlen támogatottságáról volt szó egy nappal a leváltása előtt. Gwertzman kertelés nélkül azt is megemlítette, hogy az USA-ban tartózkodó összes szovjet állampolgárt megfigyelik, ahogy Lengyelországban ő maga is érezte az állambiztonság jelenlétét. Igaz, a kémek lebukását – nem alaptalanul⁴⁸

⁴² Borhi László (2018): *Nagybatalmi érdekek hátlójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Osiris Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, Budapest. 231–247.

⁴³ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – BM III/I Csfélg 1-A alosztály. – Adta: „Róna” fn. tm. – Vette: dr. Pintér L. r. szds. – Idő: 1965. május 26. – Tárgy: Bernard M GWERTZMAN budapesti tartózkodásával kapcsolatban – JELENTÉS. Budapest, 1965. V. 27. 65.

⁴⁴ Kemény János: i. m. 62.

⁴⁵ Ilkei Csaba: i. m. 154–172.

⁴⁶ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 4 – K-1968/2 – „Rugby” (Donald Snyder). Évkör: 1965–1968. 1–197

⁴⁷ Bernard Gwertzman: i. m. 52.

⁴⁸ Olson, James M. (2019): *To Catch a Spy. The Art of Counterintelligence*. Georgetown University Press, Washington, DC. 40–43.

– szinte minden esetben átállásoknak tulajdonította. Az amerikai kormányból Bundyt és McNamarát tartotta a legjobb képességűnek, Ruskot legfeljebb végrehajtó szerepre tartotta alkalmasnak, míg Johnson Humphry alelnököt a külpolitika közelébe se engedte volna.⁴⁹ McGeorge Bundy, Johnson nemzetbiztonsági tanácsadója és Robert S. McNamara hadügyminiszter már nem sokáig élvezte a kormányzati szerepkört: az előbbi 1966-ban a Ford Alapítványhoz, az utóbbi pedig 1968 elején a Világbank elnöki posztjára távozott.⁵⁰ Hubert Humphry egészen addig árnyékban maradt, amíg Johnson nem nyilatkozott úgy, hogy nem jelölteti magát az 1968-as választáson. Az alelnök túl későn kezdte felépíteni imázsát, ráadásul a vietnámi háború ügyében nem fordulhatott szembe az elnökkel, így 1968 novemberében vereséget szenvedett a republikánus Richard M. Nixontól.⁵¹ Gwertzman megismerkedett Halász Gáborral, a *New Hungarian Quarterly*, és Gábor Györggyel, a *Nagyvilág* szerkesztőjével Kalmár György (1926–2002), a *Népszabadság* munkatársa⁵² társaságában megjelent a Fiatal Újságírók Köre szokásos hétfő délutáni összejövetelén, majd a Budapesten tanuló afrikai diákok számára előadást tartott az amerikai sajtó működéséről. Borbély Endre – a KGB fedőszerveként elhíresült Nemzetközi Újságíró Szervezet Fekete-Afrika ügyében illetékes főmunkatársa⁵³ – kalauzolta, akivel a sajtószabadság kérdésében vitába keveredett. A Magyar Televízióban tett látogatása alkalmával pedig elsősorban a nyugati filmek és műsorok aránya érdekelte. Révész szerint Gwertzman kedvelte Magyarországot, jó benyomást szerzett itteni ismerőseiről, spontán nyilatkozott, de nem rokonszenvezett az államszocializmussal.⁵⁴ "Szirtes" (Kovács Tibor alezredes, az angol-amerikai osztály vezetője)⁵⁵ utasítása szerint Bernard M. Gwertzman 1965 júniusától társadalmi kapcsolatként szerepelt a nyilvántartásban, hiszen komoly ér-

⁴⁹ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – BM III/I Csfség 1-A alosztály. – Adta: „Róna” fn. tm. – Vette: dr. Pintér L. r. szds. – Idő: 1965. május 26. – Tárgy: Bernard M GWERTZMAN budapesti tartózkodásával kapcsolatban – JELENTÉS. Budapest, 1965. V. 27. 65–66.

⁵⁰ Dumbrell, John (2004): *President Lyndon Johnson and Soviet Communism*. Manchester University Press, Manchester. 12.

⁵¹ Gould, Lewis L.: i. m. 71–162.

⁵² Elhunyt Kalmár György. *Népszabadság* 60. (2002. 08.17). 192. szám. 16.

⁵³ Borvendég Zsuzsanna (2015): *Újságírásnak álcázva. A Nemzetközi Újságíró Szervezet Magyarországon*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest. 30–70.

⁵⁴ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – BM III/I Csfség 1-A alosztály. – Adta: „Róna” fn. tm. – Vette: dr. Pintér L. r. szds. – Idő: 1965. május 26. – Tárgy: Bernard M GWERTZMAN budapesti tartózkodásával kapcsolatban – JELENTÉS. Budapest, 1965. V. 27. 66–68.

⁵⁵ Palasik Mária (2013): Meszler (Kovács) Tibor. In: Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.): *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956*. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – L'Harmattan, Budapest. 345–346.

tesüléseit megfelelő viszony esetén hajlandó volt megosztani. Ti. Révész József az új keletű ismeretségtől függetlenül is hasznos tudásra tett szert a vietnámi háborúról, arról, hogy a CIA havi szinten készít jelentést az ország belső helyzetéről, a szovjet állampolgárok USA-ban történő megfigyeléséről, valamint a Johnson-adminisztráció legfelkészültebb tagjairól. Polgár Dénes Gwertzman révén próbálta előkészíteni Marton Endre meghívását, de még nem tett lépést az ügyben. A korábbi MTI-tudósító ugyanis tartott tőle, hogy – az államvédelem fogságában töltött közel kétéves tortúra emléke nyomán⁵⁶ – Marton ezt nem fogja kitörő lelkesedéssel fogadni. Polgár egyben azzal a kéréssel fordult az Evening Star munkatársához, hogy szeretne fiának elintézni egy amerikai ösztöndíjat. Gwertzman megígérte, hogy Kiss Csaba közreműködésével tájékoztatja a lehetőségekről, ám az ügy állásával kapcsolatban az MTI-tudósítónak kellett érdeklődnie.⁵⁷

Józan Sándor rezidens és Bernát Ernő sajtóattasé vitái az újságíróval

Gwertzman és a követség kapcsolata közel másfél éven keresztül szünetelt, mielőtt „Hegedűs” (Józan Sándor rendőr őrnagy)⁵⁸ 1966 őszének utolsó napjaiban összefutott vele a State Department épületében. A kb. 30 perces kávézás alatt Vietnamból és Nyugat-Németországról volt szó. Az újságíró az előbbi vonatkozásában nem szolgálhatott újabb hírekkel, ti. Dean Rusk az előző napon csak annyit közölt a vidéki lapszerkesztőkkel, hogy nincs hivatalos időpontja a háború befejezésének. Az 1968-as választásokig már nem tűnt megvalósítható a hadműveletek befejezése, a külügyminiszter viszont megismételte, hogy az amerikai kormány kész részt venni bármilyen béketárgyaláson. Rusk állítása értelmében Hanoi-val közvetett és bizonyos közvetlen kapcsolat is fennállt, de Észak-Vietnam nem mutatott érdeklődést. Gwertzman ugyanakkor megjegyezte, hogy a Johnson-adminisztrációnak sem volt elképzelése a karácsonyi és újévi tűzszünettel kapcsolatban. Washington komolyan szeretett volna tárgyalni a háború befejezéséről, amennyiben az nem jár komoly tekintélyvesztéssel. Ezt már csak azért sem vállalhatta, mert számítani lehetett rá, hogy a Georg Kiesinger kancellár vezetésével létrejött új bonni kormány várhatóan szigorúbb álláspontot fog képviselni a háromhatalmi tárgyalásokon. Franz Josef Strauss pénzügyminiszter több magán-

⁵⁶ Kati Marton: i. m. 93–173.

⁵⁷ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – II/2 sz. utasítás ”A”-tól. – Zalai elvtársnak! Washington. – Tárgy: ABBATOIR ügye. – Budapest, 1965. VI. 18. 76–78.

⁵⁸ Pál István (2021): Váratlan szerepcsere. Egy teljesíthetetlen kérés Kádár János közbenjárása érdekében. *Múlt és Jövő*, XXXIII. évf. 3. sz. 66.

beszélgetés keretében is úgy nyilatkozott, hogy indítványozni fogja két amerikai hadosztály NSZK-ból történő kivonását, mert ott-tartózkodásuk sürgősen és német részről anyagi szempontból sem vállalható. A Pentagon egyik tisztviselője név nélkül azt mondta, hogy az Egyesült Államok a Kelet-Európában állomásozó szovjet haderő csökkentése nélkül kénytelen lesz elutasítani az indítványt.⁵⁹ A kérés teljesítésére már csak azért sem volt lehetőség, mert Nagy-Britannia az 1966-os gazdasági igazító intézkedésekkel összhangban ragaszkodott ahhoz, hogy a Brit Rajnai Hadsereg költségeit teljes egészében az NSZK viselje, máskülönben hazaviszik a csapatokat.⁶⁰

Gwertzman a magyar püspöki küldöttség tiszteletére adott koktélpartin főleg „Bodrogi” (Bernát Ernő rendőr százados)⁶¹ társaságát kereste, ugyanis értesülése szerint az új diplomata vette át a sajtóügyek intézését. A százados február 15-én együtt ebédelt az újságíróval, aki először a vietnámi háború befejezésére irányuló közös angol–szovjet erőfeszítésekről mondta el véleményét. Harold Wilson brit kormányfő békekötési mechanizmusa arra épült, hogy személy szerint ő fog tárgyalásokat folytatni az Egyesült Államok kormányával, és ígéretet szerez arra vonatkozóan, hogy a VDK hajlandósága esetén azonnal el fogja érni a bombázások megszüntetését. Ezzel párhuzamosan az USA arra várt biztosítékot Hanoitól, hogy véget ér a Dél-Vietnamba történő beszivárgás. Wilson az erre vonatkozó ígéreteket szimultán tervezte nyilvánosságra hozni, amivel elkerülhető a vita, hogy melyik fél tett először engedményt. Gwertzman szerint volt rá esély, hogy az elképzelés egy hónapon belül megvalósuljon. Az USA szerette volna befejezni a háborút, mert az mind bel-, mind külpolitikai szempontból kezdett egyre kényelmetlenebbé válni.⁶² A háborúellenes mozgalom 1967-től kapott lendületet, amikor az amerikai áldozatok számának növekedése nyomán a sorkatonai szolgálat árnyékában élő fiatalok tömegei fordultak szembe a kormánnyal, hogy először a Pentagon épületénél, majd a Demokrata Párt 1968-as elnökjelölő konvenciója alatt Chicago utcáin százezres létszámú demonstrációval fejezzék ki elégedetlenségüket.⁶³ A brit miniszterelnököt Johnson és Rusk arra kérték, hogy egyszerűsítse le az elgondolását: az észak-vietnámi erők beszivárgásának megszűnése esetén az USAF is ab-

⁵⁹ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – 12/6 -”A”- 1966. számú jelentés. – Tárgy: Háromhatalmi tárgyalások. – JELENTÉS. Washington, 1966. XII. 2. 82–83.

⁶⁰ Ziegler, Philip (1993): *Wilson. The Authorized Life of Lord Wilson of Rievaulx*. Weidenfeld & Nicolson, London. 329.

⁶¹ ÁBTL – 3. 2. 9 – R – 8 – 020/1 – RD – 18/67 I. – „Barkács” – IV/2-”A”1967. számú jelentés – Tárgy: BODROGI ügyében összefoglaló. – JELENTÉS. Washington, 1967. IV. 23. 39–41.

⁶² ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – II/16/67 A. – T.-nek Tárgy: ABATTOIR -től származó értesülések. – Jelentés. Washington, 1967. II. 16. 84–85.

⁶³ Faber, David (1988): *Chicago '68*. The University of Chicago Press, Chicago. 1–115.

bahagyja a VDK bombázását. Hanoi ennek elfogadásra mindössze 48 órát kapott, ami az üzenet kommunikálására sem volt elegendő.⁶⁴ A béketervezet kudarcra ugyanakkor sokat ártott Wilson nemzetközi tekintélyének, és a brit választópolgárok körében is megkérdőjelezte diplomáciai tehetségét.⁶⁵ Gwertzman szerint Johnson és tanácsadói abban sem értettek egyet, hogy Mao Ce-Tung hatalmon maradása vagy az ellenzék győzelmének előmozdítása lenne előnyösebb. Az USA végső soron a status quo fennmaradására voksolt, ti. Mao életében a szovjet–kínai ellenségeskedés fokozódására lehetett számítani, ami eltérítette a KKP (Kínai Kommunista Párt) vezetését a vietnámi háborúba történő beavatkozástól. Az elnök és köre óvatosan kezelte a Kínával kapcsolatos politikai megnyilvánulásokat, mert nem ismerték a KKP belső erőviszonyait, de Csang Kai-sek (1887–1975), a Kínai Köztársaság elnöke⁶⁶ miatt sem teheték le a voksot Mao mellett.⁶⁷ A CIA 1966–67-ben ugyan leállította a tibeti szabadságharcosok kiképzését és pénzügyi támogatását,⁶⁸ de a hivatalban lévő demokrata párti elnök belpolitikai okokból nem akarta cserbenhagyni az antikommunista küzdelmek során hű szövetségesnek bizonyult tajvaniakat. Richard Nixon azonban már egyértelműen a KNK elismerését és az Egyesült Nemzetek Szervezetébe történő felvételét tekintette az egyik legfontosabb külpolitikai céljának. Peking 1971-ben csatlakozott a világszervezethez, majd Taipei helyére került a Biztonsági Tanács állandó tagjai közé. A KNK és az USA végül 1979-ben felvette a diplomáciai kapcsolatot, ugyanakkor az utóbbi elismerte az „egy Kína”-elvet.⁶⁹ Gwertzman az ún. Kazan–Komárek-ügyben történt letartóztatást a csehszlovák titkosszolgálat és a prágai külügyminisztérium közötti ellentétre vezette vissza, ugyanis értesülései szerint az StB (Štátna bezpečnosť – állambiztonság) még csak nem is tájékoztatta a diplomáciai szerveket. A washingtoni nagykövetség emiatt igen kellemetlen helyzetbe került.⁷⁰ Vladimír Komárek, a III. Birodalom egykori kényszermunkása, aki a George Patton tábornok vezette 3. Amerikai Hadserreg, majd a nürnbergi pert előkészítő stáb mellett dolgozott tolmácsként,

⁶⁴ McNamara, Robert S. (1995): *In Retrospect. The Tragedy and Lessons of Vietnam*. Times Books, New York. 250–252.

⁶⁵ Ziegler, Philip: i. m. 327–329.

⁶⁶ Chiang Kai-shek Is Dead at Taipei at 87; Last of Allied Big Four of World War II. *New York Times Vol CXXIV* (April 6, 1975) No. 42806. 1.

⁶⁷ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – II/16/67 A. – T.-nek Tárty: ABATTOIR -tól származó értesülések. – Jelentés. Washington, 1967. II. 16. 85–86.

⁶⁸ Prados, John (1985): *Presidents' Secret Wars. CIA and Pentagon Covert Operations Since World War II*. William Morrow and Company, New York. 169–170.

⁶⁹ Fenby, Jonathan (2004): *Chiang Kai Shek: China's Generalissimo and the Nation He Lost*. Carroll & Graf Publishers, New York. 555–557.

⁷⁰ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – II/16/67 A. – T.-nek Tárty: ABATTOIR -tól származó értesülések. – Jelentés. Washington, 1967. II. 16. 86–87.

az 1948. februári prágai kommunista hatalomátvétellel egy időben Párizsba menekült. Egy magas rangú egykori csehszlovák repülőtszáz beosztásában szervezte a Deuxième Bureau (a francia katonai felderítő szolgálat) hálózatába, majd titokban többször is visszatért szülőföldjére. Amikor 1949. november végén átlépte az NSZK határát, Zwiesel közelében elfogta a rendőrség. A börtönből pár nappal később a CIC (Counter Intelligence Corps – az USA szárazföldi hadseregének hírszerző és védelmi szolgálata)⁷¹ 66-os egysége kimenekítette. 1950 decemberében egy balul sikerült embermenekítési akció tűzharccal végződött, Komárek maga is alig tudott átjutni a határon, így több illegális akciót már nem hajtott végre. William Oates, az AP amerikai hírügynökség 1951. március 23-án őrizetbe vett prágai irodavezetője az ellene indított koncepció perben terhelő vallomást tett az antikommunista ellenállóra, mielőtt 1953 májusában a prágai rezsim szabadon engedte. Komárek ekkor már egy utazási irodát vezetett Párizsban, majd feleségül vett egy amerikai nőt, akivel 1955 végén az Egyesült Államokba költöztek. Az asszony öngyilkosságától kezdve a munkában talált menedéket, a Massachusetts állambeli Cambridge városában lévő utazási irodája sikeresen működött. 1963-ban az egyik litván származású alkalmazottja megkérte az üzletembert, hogy közelgő moszkvai útja során próbálja megérdeklődni, hogy az édesanyja milyen feltételekkel távozhatna a Szovjetunióból. Komárek a kényes kérdéseitől függetlenül rendben hazatért, a szovjet állambiztonság viszont operatív célból kezdett foglalkozni a vállalkozóval. Az StB nyomására 1963 júliusában a prágai bíróság indítványozta Komárek letartóztatását kémkedés, valamint a csehszlovák határőrök sérelmére elkövetett gyilkossági kísérlet miatt, a KGB ugyanakkor vállalta az egykori antikommunista harcos őrizetbe vételét és azonnali kiadatását. A CIA ismeretlen forrásból tudomást szerzett az StB terveiről, pedig az USA kormánya tagadta Komárek hírszerzési ügyekben való érintettségét. A KGB ugyanakkor nem tudta áldozatot a Szovjetunióba csábítani, ezért az ügy előadója az StB-ben a lezárásra tett javaslatot. Komárek azonban 1966 tavaszán levelet kapott nagynénjétől, miszerint anyja nagyon súlyos beteg, és már nincs sok hátra az életéből. A férfi ekkor a washingtoni csehszlovák nagykövetséghez fordult, amely némi dorgáláson túl nem támasztott akadályt a beutazása elé. Nem sokkal később kikérte a State Department csehszlovák előadója véleményét, aki nem térítette el a hazalátogatástól, de nem garantálta, hogy előéletéből kifolyólag nem lesz bántódása. Komárek végül nem ment el Prágába, azonban 1966. október 24-től 29-ig részt vett az Intourist szovjet utazási iroda nemzetközi idegenforgalmi kongresszusán, amely az 1967-es Nemzetközi Turisztikai Év nyitánya volt. Az

⁷¹ Simándi Irén (2006): „Nemzetközi sajtószemle” a Szabad Európa Rádióban. 1956. október 22. – november 10. Gondolat Kiadó, Budapest. 158.

október 29-i tbiliszi program elhúzódott, így az üzletember lekéste a pakisztáni légitársaság londoni gépét. Az Intourist csak az Aeroflot október 31-i párizsi járatára talált helyet a számára, amely viszont a rossz időjárásra hivatkozással váratlanul Prága felé vette az irányt. A repülőgépről mindenkit leszállítottak, majd negyedóra elteltével egyenként mehettek vissza az utasok. Komárek nem hallotta a nevét, megpróbált felosonni, de az StB feltartóztatta és őrizetbe vette. Az egyik útitárs, egy francia üzletasszony, felhívta a párizsi amerikai nagykövetséget, mire a SD mozgósította a moszkvai és a prágai diplomáciai képviselőket. Komárek a kihallgatásokon csak annyit volt hajlandó elismerni, hogy Janus őrnagy hozta össze a Deuxième Bureau embereivel, akiket csak fedőnévről ismert. Azt viszont tagadta, hogy az USA hírszerzésével kapcsolatban állt. Az amerikai konzul felkereshette, ugyanakkor a zárkatársa megsúgta, hogy az üzletember senkit sem lőtt le az utolsó akciója közben. A letartóztatás komoly vitákat generált a csehszlovák pártvezetés reformszárnya és a status quo hívei között. Karel Duda washingtoni nagykövet és a nyitást szorgalmazó külügyminisztérium már csak a következmények miatt is határozottan ellenezte az eljárást, de Antonín Novotny első titkár is magán kívül volt, a bűnösök megleckéztetését követelte. Az amerikai kormány november 14-én ultimátumot adott, miszerint, ha Csehszlovákia nem szolgál hihető magyarázattal, az ügyet nyilvánosságra hozzák. Másnap kampány indult Komárek szabadon bocsátásáért, két amerikai kongresszusi képviselő üzenetet vitt Prágába. Az StB ugyan ragaszkodott az eljárás szükségszerűségéhez, de már nem tudta oly módon befolyásolni a döntéshozatalt, mint 15 évvel azelőtt. A bíróság 1967. január 31-én államellenes tevékenység vádjával nyolc évre ítélte az üzletembert, akit február 3-án kiutasítottak Csehszlovákiából. Komárek viselkedése alaposan megváltozott, a prágai cellatárssal sem kívánt állandó kapcsolatban lenni. Többször is baleset érte, állandóan utazgatott a világ körül, majd 1971 októberében apartmant vett a spanyolországi Esteponában. Az üzletember 1972 májusában eltűnt, holttestére csak négy hónappal később bukkantak rá a spanyol hatóságok. Az általuk felkért amerikai törvényszéki patológus végül arra jutott, hogy Komárek természetes okok miatt hunyt el, amit az egykori ismerősök közül többen is vitatnak.⁷²

⁷² Igor Lukes (2001): Changing Patterns of Power in Cold War Politics. The Mysterious Case of Vladimír Komárek. *Journal of Cold War Studies*, Vol. 3. No. 1. 61–102. <https://doi.org/10.1162/152039799316976841>

A kedvezőtlen fordulat

Gwertzman 1967. március 23-án korántsem volt olyan derűlátó, a megelőző napok eseményei ugyanis arra mutattak, hogy megnőtt a Haipong kikötő elaknásításának esélye. Ti. Johnson egyre inkább hajlott Earl G. Wheeler, az Egyesített Vezérkar Főnöke,⁷³ és William Westmoreland tábornok, 1964-től 1968-ig a Vietnamban harcoló amerikai csapatok parancsnoka,⁷⁴ eskalációs követeléseire, amit az elnök és Ho Si Minh közötti levélváltás kudarca, illetve vietnámi nyilvánosságra hozatala idézett elő. Wheeler tábornok azzal érvelt, hogy a modern légelhárító tüzéség és rakéták a Szovjetunióból csak a tengeren át juttathatók el a VDK-ba, aminek megakadályozását alapvető követelménynek tekintette. A levélváltás előtt Johnson nem támogatta a tengeri blokádot, hiszen egy szovjet vagy lengyel hajó aknára futásával egy időben aligha kérhette volna Moszkva segítségét Hanoi önmérsékletre intéséhez. Ho Si Minh válasza azonban meggyőzte az amerikai elnököt, hogy a szovjet pártvezetésnek nincs érdemi befolyása az észak-vietnámiakra, míg az üzenetváltás nyilvánosságra hozatala mögött a Kínai Népköztársaságot vélte felfedezni. Johnson azt sem tartotta kizárhatónak, hogy a Szovjetunió a VDK magatartása miatti dühében nem tenne ellenintézkedést a tengeri blokáddal szemben.⁷⁵ Moszkva Haipong kikötőjének 1972-ben kezdődő elaknásítása előtt nem avatkozott be haditengerészetével a vietnámi háborúba, ám ekkor három Echo II. osztályú atomtengeralattjárót küldött az indokínai vizekre. Igaz, Washington figyelmeztetésére azonnal vissza is vonult.⁷⁶ Miután Gwertzman visszatért Saigonból, április 12-én Józán a Press Clubban találkozott vele. Az újságíró első alkalommal járt Dél-Vietnamban, ahol mindenekelőtt alkotmányozó gyűlés frakcióit vizsgálta. Az amerikai nagykövetség és a csapatok parancsnokai egyaránt hosszú háborúra készültek, mivel Johnson már lemondott arról, hogy akár nagyobb erők összpontosításával, akár tárgyalásokkal a választások előtt véget vessen a küzdelemnek. Gwertzman szerint az elnök félt egy esetleges kudarcától, de abban biztos volt, hogy az amerikai társadalom már beletrördött a háború folytatásába, amely 1968-ban már nem lesz napirendi kérdés. Katonai vonatkozásban nem voltak új hírei, a saigoni parancsnokság nem változtatott a hadművelési tervein, a csapatok létszámát és a

⁷³ Earle Gilmore Wheeler. In: *The Chairmanship of the Joint Chiefs of Staff 1949–2012*. Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff, Washington, DC. 2012. 117–125.

⁷⁴ Kemény János: i. m. 196–198.

⁷⁵ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – II/10 –”A” 1967. számú jelentés. ”T” 1967. számú jelentés – Tárgy: Információ Vietnamból. – JELENTÉS. Washington, 1967. III. 24. 90–91.

⁷⁶ Sontag, Cherryand – Drew, Christopher (1998): *Blind Man’s Bluff. The Untold Story of American Submarine Espionage*. Public Affairs, New York. 176.

bombázások gyakoriságát növelni akarta, mivel a Vietkong és Hanoi kifárasztásához és pacifikálásához jóval nagyobb erőkre lett volna szükségük. Gwertzman nem zárta ki, hogy a fegyveres erők állományát (flotta, tengerészgyalogság, szárazföldi és légierő) egymillió főre emelik, amit az épülő raktárak és katonai létesítmények is lehetővé tettek. A hadvezetés úgy készült, hogy egy hosszú és kiterjedt háború esetén az amerikai erők halottakban és sebesültekben negyedmillió fős veszteséget szenvedhetnek, de az áldozatok többsége csak könnyű sérült volna. Azt viszont elismerték, hogy csak a tartós megszállás hozhat győzelmet. A Saigona-ba kirendelt amerikai diplomaták ellenezték, hogy a Ky-rezsimet bármikor polgári kormány váltsa fel, mert tartottak egy újabb puccstól. A körükben általános volt az a nézet, hogy a dél-vietnámi polgári politikusok túlnyomó többsége Amerika-ellenes, ráadásul egy részük hajlik a Vietkong erőinek kormányzásba történő bevonására. Gwertzman véleménye szerint a lakosság városokba és menekülttáborokba történő kényszeráttelepítése eredményes elgondolás volt, mert megkönnyítette az ellenőrzést, és megfosztotta a kommunista gerillákat az utánpótlástól, ugyanakkor a félmillió amerikai jelenlét rengeteg munkaalkalmat teremtett az építkezések és a szolgáltatások területén.⁷⁷ A stratégiai falvak kialakítása, amely a Viet Kong éjszakai támadásaitól lett volna hivatott megvédeni a lakosságot, sokkal inkább szembefordította a földművelőket a központi hatalommal, és katonai téren sem azt hozta, amit eredetileg vártak tőle.⁷⁸ Ezzel párhuzamosan az amerikai haderő létszámának emelkedése és az egyre nagyobb tüzező alkalmazása is menekültáradatot indított el, a dél-vietnámi városok körül nyomornegyedek alakultak ki, a tradicionális családi háló megszűnése a lakosság tekintélyes részét sodorta kilátástalan helyzetbe.⁷⁹

Végjáték

1967 áprilisában Bernát Ernő váratlanul politikai menedékjogot kért az Egyesült Államok kormányától, ami az újságíróval kapcsolatos számitásokat keresztülhúzta. Bár később még sor került egy-két rövidebb eszmecezerére, a rezidentúra lemondott a kapcsolattartásról. Ti. Gwertzman 1968 elején név nélkül írt – de jó eséllyel stílusa alapján felismerhető – cikkében megszéllőztette: Radványi átállásából Dean Rusk is alaposan kivette a részét. Végül 1972. március 23-án Borsányi Imre osz-

⁷⁷ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – IV/10-/67 A. – T.-nek – Tárgy: Információk Vietnamból. – Jelentés. Washington, 1967. IV. 24. 92–93.

⁷⁸ Magyarics Tamás (2000): *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 311–312.

⁷⁹ Kemény János: i. m. 75–79.

tályvezető az ügy lezárásáról döntött.⁸⁰ Mennyire lehetett megalapozott az újságírói felvetés? Dean Rusk elmondása alapján Radványi soha nem beszélhetett őszintén a jelenlétében, mert az őt kísérő diplomatáról azt feltételezte, hogy a magyar állambiztonsághoz tartozik.⁸¹ Az ügyvivő megoldozását aligha az amerikai külügyminiszter hajtotta végre, Gwertzman viszont egy helyen tanult a CIA kelet-európai osztályán szolgáló tisztekkel...⁸²

⁸⁰ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-2402 – „Abattoir” – BELÜGYMINISZTERIUM III/I. CSFSÉG 1-es Osztály. – Tárgy: „ABATTOIR” fn. társadalmi kapcsolat anyagának irattározása. JAVASLAT. Budapest, 1972. III. 23. 98–100.

⁸¹ Rusk, Dean (1990): *As I Saw It*. W. W. Norton & Company, New York. 464–467.

⁸² Gwertzman, Bernard: i. m. 10–11.